

Arto Luukkanen (1994): *The Party of Unbelief: The Religious Policy of the Bolshevik Party, 1917–1929*. *Studia Historica* 48. SHS, Helsinki. 274 s.

Entisen Neuvostoliiton ja nykyisen Venäjän arkistojen avautuminen on viime vuosina pannut vauhtia moniin suomalaisiin historiantutkijoihin. Kommunistisen puolueen, valtiollisten elinten ja muiden neuvostoinstituutioiden arkistoissa säilytetyt dokumentit ovat tuoneet lisävalaistusta moniin Suomen ja Neuvostoliiton suhteisiin liittyviin kysymyksiin.

Kotimainen Neuvostoliiton -tutkimus on perinteisesti keskittynyt tarkastelemaan Suomen ja Neuvostoliiton kompleksisia suhteita. Vähemmälle on jäänyt Neuvostoliiton sisäpoliittinen, taloudellinen, sosiaalinen tai kulttuurillinen historia, vaikka suomalaiset mielellään markkinoivat itseään Venäjän tuntijoina myös historiantutkimuksen alalla. Arto Luukkanen osoittaa Helsingin yliopiston teologisessa tiedekunnassa tarkastetussa väitöskirjassaan, että suomalaisilla Venäjän/Neuvostoliiton tutkijoilla on mahdollisuus nousta alansa terävimpäänkin kärkeen, jos vain mahdollisuudet osataan käyttää hyödyksi oikeaan aikaan.

Luukkanen tarkastelee väitöskirjassaan *The Party of Unbelief* (Epäuskon puolue) Venäjän bolshevikkipuolueen uskontopoliittikkaa vuoden 1917 lokakuun vallankumouksen kuohuista Stalinin itsevaltiuden ajan alkuun vuoteen 1929. Ajanjaksoon mahtuvat sotakommunismien kaoottiset vuodet, toiveikas ja suhteellisen rauhallinen NEP-kausi, Leninin kuolema ja sitä seurannut valtataistelu sekä kulttuurivallankumous ja Stalinin diktatuuriin pystyttäminen.

Lännessä vallitsi kylmän sodan aikana käsitys, jonka mukaan bolshevikkien suhtautuminen uskontoon,

niin Venäjän ortodoksiseen kirkkoon kuin muihinkin uskontoihin, oli monoliittisen yhtenäistä ja ideologisen antagonismin sävyttämää. Alkuperäislähteiden puutteen vuoksi tutkijat ovat olleet paljolti emigranttien tietojen varassa. Aikaisemmassa tutkimuksessa on Luukkanen mukaan vallinnut kaksi eri suuntaa; toisaalta on luotettu pitkälti viralliseen neuvostohistoriaan, jonka perusteella kuva bolshevikkien uskontopoliittikan motiiveista ja tavoitteista on muodostunut liian positiiviseksi. Toisaalta emigranttikirjailijoiden ja -historioitsijoiden kuva on ollut turhan dramaattinen; bolshevikkihallinto on kuvattu yksioikoisesti gangsterijoukkoiksi ja sen uskontopoliittikka jatkuvaksi terroriksi.

Tutkimuksessaan Luukkanen tuo esiin sen, kuinka kiinteästi bolshevikkien uskontopoliittikka oli kytketty Neuvosto-Venäjän kansallisuuspolitiikkaan ja puolueen sisäisiin linjamuutoksiin sekä valtakamppailuihin. Jopa valtakunnan elintarviketilanne sekä sosiaaliset jännitteet maaseudulla talonpoikien ja suurmaanomistajien välillä ja toisaalta maaseudun ja puolueen välillä näkyivät bolshevikkien uskontopoliittikassa.

Keskeistä uutta lähdemateriaalia Luukkasella ovat muun muassa Venäjän federaation valtionarkiston dokumenttikokoelmat, joihin sisältyvät esimerkiksi NKVD:n ja 'Jumalattomien' liikkeen asiakirjat, sekä Venäjän nykyhistorian asiakirjojen konservointi- ja tutkimuskeskuksen kokoelmat, joihin kuuluvat muun muassa NKP:n keskuskomitean ja Kominternin pöytäkirjat.

Kuten Luukkanen jo tutkimuksensa alussa toteaa, bolshevikkien uskontopoliittikka oli monisyinen kokonaisuus, jonka juuret olivat niin hegeliläisessä filsofiassa, marxilaisessa materialismissa kuin venäläisen älymystön papiston vastaisissa asenteissakin.

Luukkanen nostaa tutkimuksessaan esiin kaksi päätekijää, jotka muovasivat bolshevikkien uskontopoliittikkaa. Ensinnäkin oli olemassa ideologinen vastakainasettelu marxismiin ja uskonnon välillä, joka kiristi alusta asti uusien vallanpitäjien ja uskonnollisten yhteisöjen välejä. Toisaalta, kuten Luukkanen uskottavasti ja johdonmukaisesti väitöskirjassaan osoittaa, yleinen sisäpoliittinen tilanne ja puolueen sisäinen valtataistelu vaikuttivat huomattavasti ideologiaa voimakkaammin uskonnon asemaan Neuvosto-Venäjällä.

Esimerkiksi varhaisella NEP-kaudella, vuosina 1921–1923, kommunistihallinto pyrki käyttämään uskonnon vastaisessa toiminnassaan 'pehmeitä' menetelmiä, jotta puolue ei pilaisi mainettaan maaseutuväestön keskuudessa. 1920-luvun alussa, jolloin bolshevikkihallinto oli vielä laajoilla Venäjän alueilla heiveröinen, se joutui tekemään kompromisseja paikallisten voimakkaiden, kuten uskonnollisten yhteisöjen kanssa. Merkittävä osa kommunistijohtajista kannatti Luukkasen mukaan asteittaista ja varovaista etenemistä uskonnon vastaisessa kampanjassa ja vältti suoraa hyökkäystä uskovien yhteisöjä vastaan.

Toisaalta uskontopoliittikka oli kiinteästi sidoksissa kansallisuuspolitiikkaan. Nationalismi ja uskontohan olivat marxilais-leniniläisen ideologian mukaan saman

kolikon kaksi puolta; molemmat olivat riistäjäluokkien keinoja säilyttää valtansa.

Syynä NEP-kauden varovaiseen uskontopoliittikkaan oli Luukkasen mielestä se, että vasta vallankumouksen jälkeen bolshevikit huomasivat, kuinka syvälle juurtunut maahan ja kansaan Venäjän ortodoksinen kirkko itse asiassa oli. Luukkanen väittääkin, että kirkko pysyi merkittävänä poliittisena voimana koko 1920-luvun ajan. Väite kaipaisi tuekseen hieman lisää tietoa kirkon omista tavoitteista, suunnitelmista ja käytännön toimista. Tätä puolta tutkimuksessa on valotettu turhan vähän.

Huolimatta vallankumouksen ja sisällissodan aikana tehdyistä terroriteoista, kirkkojen hävittämisistä ja seurakuntien omaisuuden takavarikoinnista, kirkot ja muut uskonnolliset yhteisöt saivat harjoittaa perustoimintansa melko vapaasti 1920-luvun alkupuolella, kunhan ne eivät olleet tulkittavissa suoranaisesti neuvostohallinnon vastaisiksi. Aluksi bolshevikit pyrkivätkin vain kirkon eristämiseen valtiosta ja yhteiskunnasta; samantyyppistä eristämispoliittikkaa sovellettiin myös Neuvosto-Venäjän kansallisiin vähemmistöihin.

Suhtautuminen idän uskontoihin, kuten islamiin ja juutalaisuuteen, erosi suhtautumisesta kristillisiin kirkkoihin siten, että rohkaisemalla islamilaisten kansojen ja juutalaisten kansallistunutta bolshevikkihallinto pyrki lujittamaan otettaan Neuvosto-Venäjän Aasianpuoleisissa osissa. Hieman yllättäen paikalliset kommunistit jopa rohkaisivat muslimiyhteisöjä harjoittamaan avoimemmin uskonnollista toimintaa ja sitomaan sen yhteen käynnissä olevan luokkataistelun kanssa. Koraaneja painettiin valtion ja puolueen kirjapainoissa sadoin tuhansin.

Puolue itsessään jakautui Luukkasen mukaan kahteen perussuuntaukseen, 'haukkoihin' ja 'kyyhkysiin'. Kyse oli lähinnä eroista taktiikassa, sillä luokkataistelun ja uskonnonvastaisen kamppailun merkitystä ei kukaan puolueen johdossa asettanut kyseenalaiseksi. Kyyhkysel pelkäsivät, että kovat otteet uskovaisia ja erityisesti talonpoikia vastaan voisivat vaarantaa koko vallankumouksen. Pehmeän linjan edustajia oli keskeisillä paikoilla muun muassa Neuvosto-Venäjän hallinnossa. Haukat puolestaan tukeutuivat puolueen ideologisesti vahvaan ja 'puhdasoppiseen' nuorisjärjestöön Komsomoliin.

Varhaisella NEP-kaudella, vuosina 1921–1923, Neuvostoliiton uskontopoliitikasta vastasi pääasiassa *Leon Trotski*, joka alkoi eristämisen sijasta harjoittaa tehokasta 'hajoita ja hallitse' -politiikkaa Venäjän ortodoksisista kirkkoista ja uskonnollisista yhteisöistä kohtaan. *Lenin* ja *Trotski* näkivät Luukkasen mukaan kirkossa viimeisen voimakkaan poliittisen vastustajansa ja pyrkivät tuhoamaan sen tukemalla muita, kilpailevia kristillisiä järjestöjä ja takavarikoimalla kirkon omaisuutta.

Bolshevikit pystyivät *Trotskin* johdolla myös synnyttämään skismaa kirkon sisällä; kommunistien tukemien kirkon uudistajien ja kirkon johdon välinen kamppailu heikensi kirkon poliittista yhtenäisyyttä ja itsenäisyyttä merkittävästi. Erilaiset kristillisperäiset, jonkinlaiseen alkukommunismiin tähtäävät lahkolaiset, sek-

tariaanit, olivat myös kommunistien suosiossa.

Vuosina 1921–1922 ja etenkin *Leninin* kuoleman jälkeen bolshevikien uskontopoliittikka muuttui huomattavasti. Käännös konkretisoitui kahdennessatoista puoluekokouksessa, jossa *Zinovjevin*, *Kamenevin* ja *Stalinin* triumviraatti mitätöi *Trotskin* uskonnonvastaisen toimintasuunnitelman. Triumviraatti luopui aggressiivisista menetelmistä ja painotti propagandan, agitaation ja ideologisen kasvatuksen merkitystä uskonnonvastaisessa toiminnassa.

Käännös merkitsi kansallisuuspolitiikassa myös kompromissia paikallisesti vahvojen, etnisiin vähemmistöihin kuuluvien kommunistien ja Moskovan kovan linjan, pääasiassa venäläisten kommunistien välillä. Puolue jakautui entistä selvemmin kahteen leiriin, maltilliseen oikeistoon (esimerkiksi *Rykov*, *Buharin* ja *Tomski*) ja jyrkkämieliseen vasemmistoon (*Trotski*). Rintamalinjat törmäsivät usein juuri uskontopoliitikassa, kansallisuuspolitiikassa ja suhtautumisessa talonpojistoon.

Luukkanen kyllä mainitsee, että kansainvälisen tilanteen muutoksilla ja Neuvostoliiton suhteilla länteen oli heijastuksensa uskontopoliittikkaan, mutta kovin seikkaperäisesti hän ei tätä kysymystä käsittele.

Myöhäisen NEP-kauden uskontopoliittikan päätavoitteena oli Luukkasen mukaan luoda lojaaleja, neuvostomielisiä kirkkoja, mikä puolestaan aiheuttaisi lisää kiistoja ortodoksinen kirkon sisällä. Kaiken kaikkiaan NEP-kausi merkitsi lyhyttä hengähdystaukoa kaikille uskonnollisille järjestöille ja Luukkasen mukaan sektariaaneille se merkitsi jopa suurta menestystä; paikoin sektariaanien nuorisjärjestöihin liittyi enemmän jäseniä kuin Komsomoliin.

Viidestoista puoluekokous vuonna 1927 merkitsi puolueen vasemmisto-opposition lopullista likvidointia ja vuoteen 1929 mennessä Stalin nousi ehdottomaan valta-asemaan kukistettuaan vuorostaan *Buharinin* johtaman oikeisto-opposition. Tuolloin alkanut kulttuurivallankumous merkitsi jälleen aggressiivisen uskonnonvastaisen kampanjoinnin alkamista. Propaganda muuttui suoraksi hyökkäykseksi 'luokkavihollista' eli papistoa ja talonpoijistoa vastaan. Stalin tukeutui nuoriin intomielisiin puoluekaadereihin ja vanhemman polven maltilliset bolshevikit jäivät kamppailussa toiseksi. Vallansiirto puolueelta Stalinin hallinnon valtiollisille elimille näkyi myös uskontopoliitikassa.

Luukkasen tutkimus tuo päivänvaloon monia mielenkiintoisia ja valaisevia yksityiskohtia bolshevikien uskontopoliitikasta ja täsmäntä monelta osin aikaisempien aiheita tutkineiden historioitsijoiden, kuten *E.H. Carrin*, *John Curtissin* ynnä muiden antamaa kuvaa. Kuten Luukkanen itsekin toteaa, ei arkistoista saatu tietoa suinkaan mullista täysin aikaisempia tulkintoja, mutta se, että bolshevikien uskontopoliittikka oli huomattavan monimutkainen, poliittisiin, taloudellisiin ja sosiaalisiin suhdanteisiin sidottu ongelmakenttä, tulee tutkimuksessa hyvin perustelluksi.